

טבריה - שיושבת בטיבורה של ארץ ישראל' טבריה בתקופות הרומית, הביזנטית והמוסלמית הקדומה

הקדמה

טבריה, שלא כמו רוב הערים הקדומות האחרות בארץ, נוסדה בשנת 20 לסה"נ בערך כמעט 'יש מאין' - כעיר חדשה עם אוכלוסייה יהודית, אך בעלת חזות מונומנטאלית - רומית. מייסדה, הורדוס אנטיפס בן הורדוס הגדול, קרא לה על שם הקיסר טיבריוס. רקת, העיר המקראית שקדמה לטבריה והמזוהה בתל רקת 3 ק"מ מצפון לה, הייתה כבר נטושה באותו הזמן (ראו מסלול 'ארץ עמים רבים'). באופן נדיר ביותר השתמר דבר ייסודה של העיר אצל יוסף בן מתתיהו, המספר לנו:

והורדוס הטטרארכיס שהגיע לכלל ידידות גדולה עם טבריוס, בנה עיר, **טבריה** על שמו של זה. הוא יסד אותה סמוך לחלקיו המשובחים ביותר של הגליל על ים גניסר. לא רחוק יש מעיינות חמים... ערב רב התיישב שם ולא מעטים היו גם אנשי הגליל... הוא פטר אותם מחובות רבות ועשה עמהם חסדים רבים והטיל עליהם את הכורח שלא לעזוב את העיר על ידי שבנה להם בתים על חשבונו והעניק להם קרקע. והואיל וידע שהישוב הוא שלא כחוק ושלא כמנהג האבות של היהודים, מפני שבנייתה של טבריה נעשתה על גבי קברים שהיו מרובים במקום זה וסולקו (קדמוניות היהודים יח, 38 - 36).

טבריה הפכה במהרה לעיר גדולה ולבירתו של הורדוס אנטיפס במשך כמה עשרות שנים, כפוליס יוונית-רומית בעלת משטר אוטונומי הכוללת טריטוריה שבשליטתה, מניין שנים מיוחד משלה, זכות לטבוע מטבעות, ומבני צבור רבים (שבחלקם נבקר). בזמן המרד הגדול נגד הרומאים שהה בעיר יוסף בן מתתיהו, המתאר בפרוטרוט את המרקם הפוליטי-חברתי (היהודי) של העיר ואת מוסדותיה העירוניים.

את החותם העמוק ביותר בהיסטוריה היהודית השאירה טבריה כשהפכה לבירה הרוחנית של העם היהודי בארץ ישראל לאחר חורבנה של ירושלים וכישלון מלחמת בר כוכבא, בתקופה שבה התרכזה שארית הפליטה היהודית בגליל לאחר גירושיה מיהודה. טבריה כיהנה במעמד זה לאורך כשבע מאות שנה (המאות השלישית-העשירית לסה"נ). בראשית התקופה התקיימו בה, בין היתר, מוסדות הנשיאות, הסנהדרין ובית המדרש הגדול ובהמשכה ישבה בה ישיבת ארץ ישראל המרכזית ('ישיבת גאון

המסלול

הגן הארכאולוגי בעיר התחתית, האצטדיון במלון גלי כנרת, המרכז העירוני ('הפורום') של טבריה, התאטרון הרומי ושער העיר, חמת טבריה ובית הכנסת, הר ברניקי.

ימת כינרת

יעקב', היא המשכה של הסנהדרין, שבראשה עמדו גאוני ארץ ישראל). התגוררו בה משוררים ופייטנים (כמו ר' אלעזר הקליר), בעלי מסורה ('כתר ארם צובה' כנראה נכתב בה) וקובעי הניקוד העברי. גם התלמוד 'הירושלמי', לא נתחבר בירושלים אלא דווקא בטבריה. רבים מהמדרשים וסיפורי התלמוד נתחברו על רקע נופי טבריה וסביבתה, ואף ניצני מסורות הגאולה המתארות את השלבים השונים באחרית הימים ובהתגלות המשיח בגליל נטועים עמוק במסורת בית המדרש ובמסורת העממית הטבריינית.

טבריה הייתה אחת הערים הגדולות בארץ ישראל באלף הראשון לסה"נ. היא השתרעה מחמת טבריה בדרום ועד לאזור בתי המלון, הנמצאים היום בתחום העיר התחתית מוקפת החומה העות'מאנית בצפון. בשיאה, בתקופת הגאונים (התקופה המוסלמית הקדומה, המאות התשיעית-האחת עשרה) אף התרחבה מעבר לכך צפונה ומערבה. בשטחה נכללה גם שכונה נוצרית שהוקמה עוד בתקופה הביזנטית על פסגת הר ברניקי שממערב לעיר. לצד חשיבותה הדתית לעם היהודי (היא הייתה שנייה רק למרכזים היהודיים בבבל) הייתה טבריה המוסלמית בירת מחוז (ג'ונד אל-אורדון). בתקופה הצלבנית (המאה השתים עשרה) ניטשו שטחי העיר הקדומה בדרום והיא הצטמצמה לחלקה הצפוני בלבד, וגם אז עדיין שימשה טבריה בירת נסיכות הגליל הצלבנית. בהתחשב בגודלה ובחשיבותה של העיר ההיסטורית נחשף עד היום בחפירות הארכאולוגיות רק חלק קטן מן העיר, והמצא מרשים בהיקפו.

ניסע בטבריה ברחוב הבנים צפונה ונפנה בו ימינה לפני מלון גולדן טוליפ לעבר מגרש החניה. לפנינו הגן הארכאולוגי המטופח של מרכז העיר הנמצא בין מתחמי בתי המלון שרתון-פלאזה (ממזרח) וגולדן טוליפ (לשעבר נהר הירדן, מצפון) (שירותים ציבוריים ישנם במגרש החניה מדרום לשרתון-פלאזה).

לאחר בנייתו של מלון פלאזה בראשית שנות השבעים של המאה העשרים תוכננה כאן הקמתו של בית מלון נהר הירדן, אך בגלל חשיבות הממצאים שנתגלו בחפירות הארכאולוגיות שנערכו בעקבות התכנון, הוחלט להקים את המלון במיקום אחר, במתחם שמצפון לנו. בכך לא תם העניין: כשהחלו בחפירות במיקום החדש התברר שגם שם קיימים שרידים חשובים – שרידי קתדרלה צלבנית (כיום מכוסים על ידי רחבת ברכת השחיה של המלון) וחלקים מהחומה הצפונית של טבריה מן התקופות הביזנטית והמוסלמית הקדומה (כיום מתחת לאגף הדרומי של המלון). הפעם הוחלט לא למנוע את הקמת המלון, אלא לכסות את השרידים עד שיוחלט בעתיד על חשיפתם מחדש. במקום שבו אנו נמצאים, הוקם גן ארכאולוגי מרכזי, לרווחת תושבי העיר והתיירים הרבים הפוקדים בה.

את החפירות ערכו, בסוף שנות השבעים ובמהלך שנות השמונים של המאה שעברה, אריאל ברמן ואלכסנדר און מטעם רשות (לשעבר אגף) העתיקות. בחפירות נתגלו שרידי רובע מגורים יהודי נרחב, שהשתרע בשוליים הצפוניים של העיר, החל מן התקופה הביזנטית (המאות הרביעית-שביעית לסה"נ), ואולי עוד קודם לכן, בתקופה הרומית המאוחרת (המאות השלישית-רביעית לסה"נ), ועד לכיבוש הצלבני (1099). על מנת למנוע בלבול, נזכיר שהחומה הנראית כ־50 מ' מדרום לגן היא החומה הדרומית של טבריה בתקופה העות'מאנית. היא נבנתה לא לפני המאה השש עשרה – ואין לה קשר עם השרידים הנראים כאן בגן. בתקופה הצלבנית, או אולי מעט קודם, הוקם על גבי

בית הכנסת של פרוקלוס
הגן הארכאולוגי ליד בתי המלון שרתון-פלאזה וגולדן-טוליפ

שרידי הרובע בניין גדול בעל קמרון נרחב, עם קירות מסיביים וחרכי ירי. זהו הבניין הבולט המשמש היום מרכז מידע לתיירים. בשטחים שמדרום וממזרח למבנה נחשפו בחפירות שרידי מבנים פרטיים וגם מקווה טהרה מן התקופה המוסלמית הקדומה, ובהם ממצאי כלי חרס וברונזה רבים (כולל נר שמן מיוחד בעל שתי פיות מברונזה), וכן תכשיטי זהב ופריטי יוקרה אחרים. שרידי המבנים כוסו, ואולי יחשפו יום אחד מחדש.

בית הכנסת של פרוקלוס

צמוד למרכז המידע, מצפונו, נמצאת גולת הכותרת של האתר – בית הכנסת העתיק, היחיד שנתגלה עד כה בטבריה, מתקופת התלמוד והגאונים, תקופה שבה היו בעיר שלושה עשר בתי כנסת, כפי שמעיד התלמוד (בבלי, ברכות ח ע"א). קירות המבנה המקוריים כמעט ולא השתמרו, אך כיום, לאחר שימור ושחזור חלקי, ניתן להבחין במתארו הרבוע ובתכניתו הכללית של הבניין, שהשתרע על שטח של 20 x 20 מ', לערך. בחזית הכניסה, הפונה צפונה, נמצא פתח כניסה יחיד, ומולו, בקיר הדרומי הפונה לעבר ירושלים, עמד בוודאי ארון הקודש (שלא השתמר). קורות המתכת האדמדמות הוצבו כאן על מנת לסייע לנו לדמיין את צורתו הכללית וממדיו של אולם התפילה. אולם התפילה חולק על ידי שני טורי עמודים לשלושה אולמות אורך, בדומה לרבים מבתי הכנסת העתיקים. במרחב המערבי נחשפו שלושה שטיחי פסיפס רבגוניים, שהעתק של אחד מהם מוצג באתר (המקור מוצג במוזיאון ארץ ישראל בתל אביב). בצדו המערבי של הפסיפס כתובת הקדשה ביוונית המנציחה את אחד ממייסדי בית הכנסת, ומתחתיה ענף קטן עם עלה דמוי לב. הכתובת נתונה בתוך זר מעוצב היטב שבתחתיתו נקשר סרט, ולצדיו לולבים ואתרוגים. לולבים ואתרוגים הם סמלים נפוצים למדי באומנות היהודית העתיקה, אך בדרך כלל הם נספחים לסמלים אחרים ואילו כאן הם מופיעים כאלמנטים עצמאיים – ובכך ייחודם. הכתובת הכתובה יוונית, ושמו הרומי של המייסד המופיע בה – פרוקלוס בן קריספוס – מעידים על חדירתה של התרבות היוונית רומית אל תוך החיים היהודיים בעת ההיא. על פי השערת לאה רוט-גרסון, יש לתארך את הפסיפס לסוף התקופה הביזנטית (המאה השישית?). ממצאי החפירות מעידים, כי היו עוד שלבים בבית הכנסת, קודמים ומאוחרים לפסיפס המעוט (שימו

לב לקטעי פסיפס ורצפת אבן הגבוהים – כלומר, מאוחרים – ממפלס הפסיפס). כאמור, אפשר שהבניין נוסד עוד בתקופה הרומית המאוחרת (המאות השלישית-הרביעית), והמשיר לתפקד בתקופה המוסלמית הקדומה (תקופת הגאונים).

במחצית הראשונה של המאה השביעית היו תהפוכות פוליטיות רבות בארץ ישראל: פלישות וקרבות רבים שבמהלכם התנגשו בארץ ישראל הכוחות הפוליטיים הגדולים של אותם ימים – הביזנטים, הפרסים והערבים. בשנת 614 הצטרפו יהודי טבריה לכוחות הפרסיים שכבשו את ירושלים ועל פי אבות הכנסייה טבחו בנוצרים בעיר. שש עשרה שנים מאוחר יותר, בשנת 629 חזרו הביזנטים לשלטון. בדרכו לירושלים עבר הקיסר הביזנטי הרקליוס בטבריה ונפגש עם מנהיג יהודי טבריה, בנימין (כיוון שביית כנסת זה עדיין עמד אז על תילו ניתן להשתעשע במחשבה שאולי נפגשו במקום הזה ממש). בפגישה זו שאל אותו הקיסר: '... "ולמה זה תרע לנוצרים?" ויען [בנימין]: "כי שונאי אמונתהם"...' ויוכיח אותו המלך, ויפתהו, ויטבלהו בבית אבסטטאס הנוצרי איש שכם...' (ש' קליין, ספר הישוב, א, עמ' 64) על פי מקור נוצרי אחר, חתם הקיסר עם היהודים 'חוזה' שנועד להגן עליהם מפי נקמת הנוצרים. סיפור זה מלמד על עצמתו וחשיבותו של היישוב היהודי בגליל בעיני השלטון הביזנטי המחודש. כידוע, גם שלטון זה החזיק מעמד שנים ספורות בלבד, וכבר בשנת 635 נכנעה טבריה בפני הכובשים המוסלמים. השינויים המדיניים התכופים הפיחו תקוות משיחיות בקרב יהודי טבריה והגליל, ואלה הניבו ספרות אפוקליפטית (כלומר ספרות העוסקת באחרית הימים) נרחבת המתארת את תקופתם כתקופת 'חבלי המשיח'. כך לדוגמה 'ספר זרובבל' המציין את מועד הגאולה המדוייק (י"ד בניסן) ואת האתר (בקעת ארבל) שבו יתרחשו מלחמת אחרית הימים וגילוי של המשיח, ואף את שמו של המשיח – מנחם בן עמיאל. לפנינו, אם כן, שרידים מאחת התקופות הסוערות בתולדותיה של טבריה.

קטע מן הפסיפס בבית הכנסת של פרוקלוס

סרקופג המוצג במוזיאון לבית הכנסת

נצא מבית הכנסת מזרחה, לעבר מסדרון בנוי הנספח לבניין הצלבני הגדול. לכאן הביאו מתכנני הגן ממקומות שונים בטבריה פריטי בנייה,

קבורה ומלאכה מן העת העתיקה, מבזלת, מגיר ומשיש מיובא, כמו כותרות ואבני כרכוב, חלקי סרקופגים (ארונות קבורה מאבן), דלתות אבן מעוטרות מבזלת (חיקוי לדלתות עץ שעל פניהן ראשי מסמרים, בטבריה נתגלה הריכוז הגדול ביותר של סוג זה של דלתות) ששימשו במבני קבורה מפוארים ואבני ריחיים לטחינת דגנים. פריטים נוספים הועמדו או הונחו ברחבי הגן האחרים, ואלה מוסיפים הדר למקום שהפך לחביב הקהל הטברייני אשר מרבה להשתמש בו לפסטיבלים שונים וכתפאורה פופולרית לצילומי חתן וכלה ביום נישואיהם. בפינה הצפונית-מזרחית של הגן נשאר חשוף חלק מרובע המגורים שנתגלה בחפירות, וכאן ניתן להתרשם מעט מסגנון הבנייה הפרטית של בתי הרובע, שהיו בנייני חצר איתנים שנבנו מאבנים מסותתות מבזלת.

את המשך המסלול עד לבית הכנסת של חמת ניתן לבצע ברגל או ברכב, אך יש לזכור כי העלייה מחמת להר ברניקי תיעשה ברכב (אלא אם רוצים לעלות ברגל דרך השביל העולה מהתאטרון, שיוכשר בעתיד למטיילים במסגרת פארק העתיקות). מן הגן נעלה חזרה למפלס הכביש הנוכחי לעבר שדרת רחוב הבנים (ובכך גם 'נחזור' כרונולוגית כאלף שנה, לעידן שלנו), ונלך דרומה לאורכה. נחצה את החומה העות'מאנית (ששוחזרה בחלקה בשנות השמונים של המאה העשרים) ונצא מתחומי העיר העות'מאנית. נמשיך בהליכה דרומה לעבר שדרות אליעזר קפלן, כביש הגישה הדרומי לעיר, כשמשמאלנו אחד מבתי המלון ההיסטוריים והיוקרתיים של טבריה - מלון גלי כנרת (כיום, מלון רימונים - גלי כנרת), שאירח את מנהיגי היישוב תכופות בתקופת הקמת המדינה.

האצטדיון של טבריה שרידים החבויים מתחת למלון רימונים - גלי כנרת

בשנת 2002 הוחלט להוסיף למלון אגף חדש סמוך לחוף הכנרת. לקראת הבנייה נערכו במקום חפירות ארכאולוגיות על ידי משה הרטל מטעם רשות העתיקות, ונתגלו בו ממצאים רבים, החל מן המאה הראשונה לסה"נ ועד לתקופה הצלבנית. מן המאה השמינית לסה"נ נחשפו קירות של מבנים שהתעוותו והוזחו והוזזו ממקומם - תוצאת הרעש הגדול שאירע בשנת 749 לסה"נ, 'רעש שביעית' שהרס, גם את העיר בית שאן. גאולוגים שבדקו את האתר התפעמו וניצלו את חשיפת הממצא על מנת לחשב במדויק את מידת ההסתה ומידת ה'תזוזה' הגאולוגית התת-קרקעית, נתונים העשויים לעזור בחיזוי של רעשי אדמה ונזקיהם בעתיד. אך ההפתעה גדולה, הייתה גילוי של הקצה הדרומי המעוגל של מבנה אליפטי גדול ומוארך, בנוי מאבני גזית משובחות, שהשתרע - על פי חישובי החופר - צפונה על שטח שקוטרו 39 מ' בקירוב. החופר סבור כי זהו שריד מהאצטדיון של טבריה מן המאה הראשונה לסה"נ, ושהקיר שנחשף שימש מסד למושביו הצופים, שאבניהם פורקו ונלקחו כאבני בנייה ברבות הימים. במבנה זה, המוזכר על ידי יוסף בן מתתיהו בתקופת ראשית המרד נגד הרומאים (67-66 לסה"נ), כינס יוסף את תושבי העיר, ומכאן ברח דרך הים מיוחנן מגוש חלב שזמם להרגו (חיי יוסף יז). כאן גם ריכז המצביא הרומי אספסיאנוס אלפי שבויים יהודים לאחר הקרב העקוב מדם שנערך בכנרת מול חופי מגדל (מלחמת היהודים ג, י, 10). אצטדיון זה, בדומה לאצטדיון/היפודרום של קיסריה, נבנה בציר צפון-דרום לאורך חוף הים, וסגנון בנייתם דומה; אם כי, נראה שהאצטדיון של טבריה (שהיה כנראה סמוך אך מחוץ לגבולות העיר של המאה הראשונה) נועד לתחרויות אתלטיקה קלה ואילו בקיסריה נראה התקיימו בו גם מרוצי סוסים. לאחר גמר החפירות, הוחלט לכסות את הממצא בלי להרסו, ועל גביו נבנה אגף מרכז הבריאות החדש של המלון. למרות שלא ניתן לראות כיום את השרידים מומלץ לבקר במלון שבו מוצגות תמונות של טבריה הישנה וכן תמונות המראות את אורחי המלון המכובדים שביקרו בו בעבר כמו ראש הממשלה דוד בן-גוריון והשחקן דני קיי.

נמשיך בהליכה דרומה על המדרכה שבצדו המזרחי של הכביש; מעברו המערבי של הכביש משתרע על גבעה נמוכה בית העלמין היהודי הישן של טבריה (3). ראוי להבהיר, שאין זה בית הקברות היהודי העתיק מתקופת המשנה והתלמוד - שהרי אנו כאן באמצע העיר מתקופה זו; זהו בית העלמין ששימש את היהודים מאז חידוש היישוב היהודי בעיר באמצע המאה השמונה עשרה. העיר דאז הייתה כאמור, מצפון לנו בתוך החומות

העות'מאניות. יש להניח כי בית עלמין זה וסביבתו מכסים על שרידים רבים מן העיר הקדומה ועל כן הוחלט לאחרונה לסגור אותו על מנת למנוע את הרחבתו שתסתום את הגולל על האפשרות לחפירות ארכאולוגיות במקום בעתיד.

נמשיך דרומה ונחלוף על פני מעגן צופי הים ומלון חוף גיא על מתקני המים שבו, עד לחוף סירונית (מיד אחרי הפניה לקבר רחל). נחצה במעבר החצייה את שדרות אליעזר קפלן לצדו המערבי של הכביש, וניגש לעבר שטח החפירות המרכזי של טבריה מתקופת המשנה והתלמוד.

האתר טרם הוסדר לביקורים. יש להשמע לשילוט המוצב במקום ולא להכנס לשטחי החפירות עצמם.

אנו נמצאים בשטח החפירות המרכזי של טבריה הקדומה שבו נערכות חפירות מאז שנות החמישים של המאה העשרים. עד עתה נחשפו והוגדרו במקום שבע שכבות ארכאולוגיות לפחות, ועוד היד נטויה.

מכלול הבנייה הראשון, המערבי, בשטחי החפירה באזור זה, הולך ונחשף יותר ויותר בשנים האחרונות. במזרח, במבנה הקרוב לכביש, בולטת גומחה גדולה (אפסיס) הפונה מזרחה לעבר הכנרת; החלק המזרחי של מכלול זה נחשף בשנת 1964 על ידי אדם דרוקס מטעם אגף העתיקות בעקבות עבודות להנחת צינור המוביל המלוח (ראו מסלול 'הכנרת מקור חיים'). דרוקס שיער כי לפנינו מבנה ציבורי ששימש בתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית (המאות שנייה-חמישית לסה"נ), וכינה אותו ה'בסיליקה' (מבנה עמודים מלבני מוארך המחולק לאולמות, ואפסיס ממול לכניסה). בשנות התשעים ושוב החל משנת 2004 הורחבה החפירה והועמקה בשטח זה תחת פיקוחם של הארכאולוגים ערן מאיר ואהרוני אמיתי, במסגרת פרויקט חפירות טבריה שבראשו עמד שנים רבות יזהר הירשפלד אשר הלך לעולמו במהלך העבודות.

הבניין משתרע על שטח של 50 x 40 מ' וניכרים בו כמה שלבי בנייה. השרידים הקדומים ביותר שנתגלו בעומק החפירה, בקרבת הגומחה הגדולה (סמוך לתוואי המוביל המלוח) מתוארכים למאה הראשונה וכוללים אריחי שיש צבעוניים מעוצבים ומוחלקים בטכניקת 'אופוס סקטילה', רצפה של מבנה מפואר, וקטעי פרסקו צבעוני, חלקם על קיר ארוך. על סמך ממצא זה העריכו החופרים שכאן עמד ארמונו של הורדוס אנטיפס מייסד טבריה. ארמון זה מוזכר אצל יוסף בן מתתיהו המספר שבתקופת המרד ניתנה הוראה להרוס את המבנה משום שהיה מקושט בפסלים ובציורי בעלי חיים. לבסוף אכן נשרף הארמון בידי חבורת ספנים ובני דלת העם בטבריה (חיי יוסף יב, קכא-קכג). היום מציעים החופרים, שרק במאה הרביעית לסה"נ, לאחר פער זמן ממושך שבו יצא הארמון מכלל שימוש, הוקם על שרידיו מבנה הבסיליקה. במרכז המבנה חצר פריסטילית (כלומר חצר שהייתה מוקפת עמודים), ומתחתיה בור מים מקורה באמצעות עשר קשתות. ממזרח לחצר נרתקס (מסדרון מאורך בכוון צפון-דרום) שבשני קצותיו גומחות עגולות למחצה, וממזרח לו – אולם עמודים מוארך, שבקצהו המזרחי הגומחה הגדולה שנזכרה לעיל ונחשפה בשנת 1964. לדעת החופרים, זהו אולם הקבלה של מבנה הבסיליקה. ממזרח לאולם הקבלה והגומחה הגדולה ובמפלס גבוה מהם, לרוחב הבניין כולו (כיום סמוך ובמקביל לכביש) נתגלה מכלול בנייה מוארך שנוסף לבניין המקורי בתקופה הביזנטית (המאה השישית), חלקו מרוצף בפסיפסים. אגף זה נחרב כנראה ב'רעש שביעית' בשנת 749. מצפון ומדרום לחצר המרכזית הולכים ונחשפים מכלולי חדרים נוספים המשויכים לבסיליקה המקורית, ובהם גומחות נוספות הפונות כלפי חוץ, קטעי פסיפסים, מבנה שירותים ועוד. חזית המבנה במערב טרם נחשפה (2009). באזור זה, המערבי, נחשפו שרידי רחוב מרוצף ולאורכו שורת חנויות

האם כאן ישבה הסנהדרין? המרכז העירוני של טבריה הקדומה

מן התקופה המוסלמית הקדומה, וכן ממצא רב (הכולל מטבעות, כלי חרס רבים וכלי ברונזה מן המאות העשירית-האחת עשרה).

למה שימש מבנה הבסיליקה המרשים? עד לפטירתו, סבר יזהר הירשפלד כי קיימת אפשרות סבירה שהמבנה שימש בית הדין הגבוה בטבריה, ואולי אף מושב 'הסנהדרין', או לחילופין, **מושב הנשיאות**. לדעתו מעידים אולם הקבלה והאולמות הצדדיים בעלי הגומחות הקטנות על שימוש המבנה כמכלול לעריכת דין, אחד מתפקידיה של הסנהדרין. בחלקו הצפוני ביותר של המבנה נחשף מרתף שלדעת הירשפלד עשוי היה לשמש מעין בית מעצר לבעלי דין. ואולם יש להודות, כי למרות שהתלמוד מספר במפורש על הגעת הסנהדרין לטבריה מציפורי בימי רבי יוחנן וריש לקיש במאה השלישית (בבלי, ראש השנה לא ע"א-ע"ב), יש חוקרים הסוברים שהוא לא היה מוסד פעיל וקבוע בחיי היום-יום בטבריה בתקופת התלמוד כפי שהיה בשיאו בימי הבית השני, בעוד שמוסדות הנשיאות, **בית ועד החכמים, בית המדרש הגדול ובית הדין** הם שעמדו במרכז חיי היום-יום של טבריה באותה תקופה. ייתכן, שהבסיליקה הייתה קשורה לאחד מהמוסדות האלה; תשובה מלאה יותר תבוא רק בהמשך חשיפת המבנה.

יהא אשר יהא זמנו המדויק ותפקידו המדויק של המבנה, דומה שבכל מקרה הוא מצוי במרכז הפוליטי והרוחני של יהודי טבריה בתקופת המשנה והתלמוד. אפשר שבמרכז זה או בדומה לו אירע אחד המקרים היותר מעניינים והפיקנטיים בחייה הפוליטיים של טבריה. התלמוד הירושלמי (סנהדרין ב א, יט ע"ד-כ ע"א) שנתחבר בטבריה, מספר על החכם ריש לקיש, שגר ולימד בטבריה במאה השלישית, שפסק: 'נשיא שחטא מלקין אותו בבית דין של שלושה... שמע על כך הנשיא רבי יהודה נשיא (נכדו של רבי יהודה הנשיא) וכעס. שלח הגותים (כלומר, שוטרי בית הנשיא) לתפסו... ברח ההוא למגדלא, ויש אומרים לכפר חטיים...למחרת עלה רבי יוחנן (גיסו וחברו הקרוב של ריש לקיש) לבית הועד ועלה רבי יהודה נשיא לבית הועד... עלו לריש לקיש, אמר להם ריש לקיש: ומה אתם חושבים, שאני מפחד מכם ועל כן אמנע מהוראת האלהים?!'.

סיפור זה, ממחיש את ההתלבטות בנושא 'חסינותם' של מנהיגי העם בפני החוק כבר בתקופה קדומה זו...

המחקר החדש טוען, כאמור, שמבנה הבסיליקה עצמו הוא מן המאה הרביעית, דהיינו שהוא מעט מאוחר יותר לתקופה שבה מתרחש הסיפור התלמודי שקראנו. אם הערכה זו נכונה, ניתן להציע שלפנינו בניין המופיע במקורות נוצריים דווקא. מפי הנזיר אפיפאניוס (אמצע המאה הרביעית), אנו שומעים על יהודי מומר, יוסף 'קומס' (תואר שמשמעו בהקשר זה, ידיד הקיסר הביזנטי), אשר הצליח באותה תקופה לבנות כנסייה בתחומי טבריה – עד שמחמת התנגדות היהודים נאלץ לברוח לבית שאן, שהייתה סובלנית יותר כלפי הנוצרים. האם הבסיליקה שלפנינו איננה אלא שריד הכנסייה שבנה יוסף? אולי, אך יש לזכור שהמקור הנוצרי מספר שהכנסייה הייתה קטנה בממדיה, ודומה שאין הדבר מתיישב עם השרידים המפוארים שנתגלו כאן. בסיכומו של דבר, תפקידה של בסיליקה זו טרם הוברר ואין לנו אלא לקוות כי בחפירות בעתיד תוכרע הסוגיה.

כעת נפנה מערבה, ונצעד מרחק קצר לעבר שטח המכוסה גגון ישן; זהו אזור בית המרחץ שנחפר בשנות החמישים של המאה שעברה בידי בצלאל רבני, ארכאולוג טבריה. בית מרחץ זה, שבוודאי היה בין המרכזיים והמפוארים שבטבריה, הוקם במאות השלישית-הרביעית ושימש מאות בשנים עד לנטישת השטח כולו בסוף התקופה המוסלמית הקדומה. כיום, לפני שיקום ושחזור המבנה ושנים רבות לאחר חשיפתו הראשונית, האתר עדיין אינו פתוח למבקרים, אם כי הוא נוקה כמה פעמים במהלך השנים וניתן להתרשם מחלקים מן המבנה המקורי. מכלול בית המרחץ כולל חדרי חציה במים חמים (קלדריום) שחוממו באמצעות מערכת היפוקאוסט (תנור חימום

מושב הנשיאות - מבנה השלטון שבו בוצעו תפקידיו של נשיא היישוב היהודי בארץ ישראל, שבתקופה הרומית המאוחרת ובראשית התקופה הביזנטית זכה למידה של עצמאות תחת פיקוח השלטון המרכזי. בית ועד החכמים ובית המדרש הגדול מתייחסים למוסדות לימוד והוראה שבהם ישבו חכמי התלמוד (לא רק בטבריה). בית הדין היה מוסד שהיה קבוע בכל עיר יהודית, כמוסד השיפוטי המקומי.

שממנו יצאה צנרת חרס לחימום הרצפה והקירות) משוכללת עשויה מלבנים (חלקים ממנה השתמרו באתרם), חדרי רחצה עם אמבטי שיש, ברכות רחצה ואגירה נוספות, תעלות וצנורות מים, וכן מלתחות, אולמות וחדרי מפגש ומנוחה, שברצפותיהם היו פסיפסים צבעוניים ססגוניים שעוטרו בדמויות בעליחיים שונים, ציפורים ודגים, ודגמים גאומטריים מורכבים. כיום רק מעט מן הפסיפסים נותרו באתרם, אחד הפסיפסים (שלא ניתן לראות היום) ממחיש יותר מכל את עושרו ופארו של בית המרחץ: זהו 'פסיפס הדגים' והעופות' שהיה באולם שממערב להיפוקאוסט ובו ארבעה עשר מיני דגים ושמונה עשר גוני צבע (!) תוך שימוש בקוביות זכוכית רבות. בבית מרחץ זה קיים מרכיב נדיר ומיוחד רק לו: מתחת לחלקו המרכזי משתרעת ברכה תת־קרקעית הנתמכת בעשרים וארבע חוליות עמודים קצרות, ששימשה, אולי, לצורכי טהרה.

בית המרחץ בעיר הרומית ביזנטית סיפק לאזרחיה מרגוע נפשי ומקום בילוי, והוא עמד במוקד החיים החברתיים של העיר. גם היהודים נהנו מתענוגות הרחצה, והיו רבנים – כמו הלל הזקן – שראו ברחצה מצווה של ממש. ה'דימוסין של טבריה' – בית המרחץ המרכזי של העיר (אולי זהו בית המרחץ שלפנינו?) – נזכר מספר פעמים במקורות התלמודיים: כאן לדוגמה פגש רבי יסא ליצן אחד שהציק לו והתגלה בסופו של דבר כליסטים מסוכן (ירושלמי, ברכות ב ח, ה ע"ג); וכאן פגשו רבי יוחנן וריש לקיש בקבצן רמאי שמת בבית המרחץ ובזמן שטיהרו את גופתו מצאו עליו שקיק מלא דינרים (ירושלמי, פאה ח ט, כא ע"ב).

מצפון למכלול בית המרחץ, בשטח הפתוח הנפרש לפנינו לכיוון מערב, ניתן להבחין בעשרות בסיסי אבן, הערוכים בשורות ארוכות מקבילות לאורך קירות מסד ('סטילובטים') איתנים. ללא ספק, עמד כאן בעבר מבנה עמודים גדול, שממנו שרדו רק יסודותיו; יזר הרשפלד סבר שלפנינו שרידי השוק העירוני שהיה מקורה בתקרה שנתמכה בעמודים רבים, ובמרכזו – מעבר בכיוון צפון-דרום, תקרת קשתות שנישאו על אומנות רבועות. אך לאחרונה, בעקבות השוואה שעשתה קטיה ציטרין־סילברמן מהאוניברסיטה העברית בין תכנית העמודים של מבנה זה לבין תכנית המסגד הגדול האומי בדמשק, היא הציעה לחזור להצעה שהציע זה מכבר גדעון פרסטר, שמבנה עמודים זה הוא לא אחר מאשר המסגד הגדול בטבריה המכונה במקורות המוסלמיים 'מסגד יום השישי'.

מתקן שירותים סמוך לרחוב מן התקופה המוסלמית הקדומה

בחפירה שלפנינו חבויות שלוש הפתעות נוספות. שימו לב לבסיסי העמודים הנראים בשטח. רבים מהם אינם אלא דלתות מעוטרות של מבני קבורה קדומים שנלקחו ממקומם המקורי והוצבו כאן בשימוש משני. הפתעה אחרת המתינה לחופרים והייתה חבויה בין טורי הבסיסים, שם הועמקה החפירה אל מתחת למפלס יסודות בניין העמודים, ונתגלו שרידים של קירות ארוכים ומסיביים שתוארכו למאה השנייה לסה"נ; לדעת הרשפלד, אלה שרידי מקדש רומי שהחל להיבנות על ידי הדריינוס קיסר רומי (138-117). אך לדברי הנזיר אפיפניוס מן המאה הרביעית, מבנה גדול זה שכונה – 'הדריאניון' – לא הושלם מעולם, ועל יסודותיו בנה יוסף הקומס את כנסייתו. ההפתעה השלישית שעלתה מן החפירה שלפנינו הייתה גילויים של חרסים מן התקופה ההלניסטית

(המאות השנייה-הראשונה לפסה"נ) בתחתית שטח החפירה, אם כי ללא שרידי בנייה שניתן לתארך לתקופה זו. זהו ממצא מפתיע, שהרי יוסף בן מתתיהו כותב שהורדוס אנטיפס ייסד את טבריה כעיר חדשה, לכאורה על קרקע בתולה (למעט הקברים שהיו כבר במקום בראשית המאה הראשונה). האם בכל זאת היה כאן יישוב קודם לייסודה של טבריה? ולמי יש לשייך את הקברים – שטרם נמצאו – שקדמו לעיר זו שיוסף בן מתתיהו מזכירם? שאלות אלו נותרו עדיין בגדר חידה.

ממערב לשוק – שטח חפירות נוסף, ישן, שגם אותו חפר רבני בשנות החמישים של המאה העשרים ובו נתגלה קטע קצר של הקרדו הרומי של טבריה – רחוב העמודים המרכזי של העיר – שהיה באורך של כ־400 מ' לפחות – ושכוונו צפון-דרום, במקביל לחוף. מכאן המשיך הרחוב דרומה עד לשער העיר, אליו נגיע בהמשך המסלול. לאורך הקרדו משני צדיו היו חנויות. רק חלק מרוחבו המקורי של הרחוב (שהיה כ־12 מ') נחשף, אך ניתן להבחין בחלק מן החנויות שממזרח לו ובעמודי גרניט מיובאים אחדים שהיו חלק מן הסטיו (טור עמודים נושא גג) המזרחי של הרחוב. על פי התכנון עתיד הקרדו להיחשף כולו עד לשער העיר, ולהיפתח לקהל הרחב. ומי יודע אולי לא רחוק היום שבו ישוב הקרדו להיות הומה אדם, והמטיילים ילכו להנאתם לאורכה של טבריה הקדומה.

נצא מן החפירה בחזרה אל השביל הראשי החוצה אותה ונמשיך בו כמה עשרות מטרים לכוון דרום־מערב, לעבר המחצבה הגדולה הנראית במדרון הר ברניקי שממולנו. נשים לב לכך כי אנו צועדים על גבי תלוליות עפר שעל פני שטחן חרסים רבים, ופה ושם גם נבחין בשרידי קירות מטויחים המבצבים מעל פני הקרקע, זהו שטח חורבות שטרם נחפר. אזור טבריה הקדומה ניטש בסוף התקופה המוסלמית הקדומה לפני כ־900 שנה ולא נושב עוד מאז. ניתן להגיע לתאטרון גם דרך האמפייתאטרון החדש שהוקם ממדרום לנו שבו מתקיימים אירועי תרבות ומתוכננים בו מרכז מבקרים ותצוגות עתיקות.

דברי תורה בתאטרון? התאטרון

נתקדם מערבה עד שנגיע לשטח החפירות החדש של התאטרון הרומי. כאן, מתחת לטונות של ערמות אשפה וחצץ – פסולת מחצבה שפעלה כאן שנים רבות בעבר – הולכים ונחשפים שרידי התאטרון הרומי של טבריה, שרבים מחלקיו השתמרו באופן מפליא.

כבר בשנות השמונים של המאה העשרים הבחין כותב שורות אלה בכמה אבני כרכוב המבצצות מתוך שפך העפר שבצד הדרך, שרמזו על מבנה מונומנטלי שעמד כאן בעבר, אך דבר התגלית נשמר בסוד עד לראשית פרויקט החפירות בטבריה הקדומה בשנת 1990 בראשות יזהר הירשפלד; אז הופנתה למקום זה משלחת החפירות על מנת לגלות את צפונות האתר. לאחר כחודש של עבודת חפירה באתר, הבחינה מנהלת השטח, הארכאולוגית הטבריינית עדנה עמוס, בעומדה על גבי הקיר מלמעלה – כי הקיר ההולך ונחשף מתעגל מעט כלפי מערב. כך עלה לראשונה הרעיון כי מדובר בקירו החיצוני של תאטרון מפואר. ההשערה אומתה כעת במלואה בחפירה נרחבת מטעם רשות העתיקות שהחלה בסוף שנת 2008 כפרויקט לאומי רב־שנתי על שם האלוף במיל. אמיר דרורי ז"ל (מנהלה הראשון של רשות העתיקות) המלווה על ידי עיריית טבריה ושותפים אחרים. מנהלי החפירה, וליד אטרש ואבנר הילמן, הצליחו עד כה (קיץ 2009) לחשוף חלקים גדולים מהמבנה המפואר שהיה בנוי מאבני גזית מגיר ומאבני בזלת, ששימש בכמה שלבים מן המאה הראשונה ועד למאה הרביעית לסה"נ. בין היתר נתגלו שרידי מבנה הבמה במצב השתמרות נפלא, פריטים ארכיטקטוניים וביניהם כותרות קורינתיות שעטרו את קיר חזית מבנה הבמה (ה'סקינה פרונס' – scaenae frons), חלק מה'אורכסטרה' (הרחבה המרוצפת שלפני הבמה, מתחתיה), גרם המדרגות שעלה לבמה, פרזודורים ומעברים בנויים גזית שיועדו לתנועת הקהל אל תוככי התאטרון וממנו החוצה (ה'וויטוריה'), וכן כתובת הקדשה ביוונית על פסיפס שהותקן בחלקו המזרחי של המבנה. נראה שהתאטרון ההולך ונחשף כעת היה בין הגדולים והמרשימים בארץ,

התאטרון הרומי של טבריה

גדול יותר מזה של קיסריה וקרוב לגודלו של התאטרון בבית שאן (שהכיל כחמשת אלפים איש). כיוון מושבי הקהל (ה־cavea) הוא כלפי הבמה, לכיוון צפון, כך שהשמש בגבם של הצופים – כמו בתאטרון של בית שאן. התאטרון נבנה במיקום מרשים: בין הקרדו ממזרח, לבין צלע הר ברניקי במערב, והוא צופה על מרכז העיר ועל הכנרת.

השאלה המתבקשת היא מה למוסד רומי חילוני כמו התאטרון בטבריה היהודית, הבירה הרוחנית של עם ישראל בארץ ישראל? אילו מופעים או הצגות התקיימו בו? יש להדגיש, כי במקורות היהודיים התלמודיים אין זכר לתאטרון בטבריה (אם כי מוזכר ה'אצטדין'). יתירה מכך, ידוע, שיחסם של חז"ל למופעי התאטרון היה שלילי ביותר והם השתדלו בכל כוחם למנוע מהאוכלוסייה היהודית לבקר בהם. על יחס זה אנו למדים בין היתר ממאמר חז"ל: 'אומות העולם... אוכלים ושותים ופוחזים ונכנסים לבתי תיאטראות ולבתי קירקסאות, ומכעיסים אותך... אבל ישראל... נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ומרבין בתפילות' (פסיקתא דרב כהנא כח, א). יש להבהיר שהצגות התאטרון בעולם הרומי לא כללו עוד את הקומדיה, הטרגדיה והסאטירה הקלאסיות; את מקומן תפסו הצגות בעלות אופי עליז וקל יותר, כגון המימוס (המימיקה, המראה מצבי חיים יום־יומיים על הצד המשעשע והמביך שבהם), הפנטומימה והפארסה מעוררי הצחוק, שהיו לעתים קרובות בוטות וגסות – ועל כך, בין השאר, יצא קצפם של חז"ל. האם קיומו של תאטרון רומי בלב העיר היהודית ה'אורתודוקסית' של טבריה מצביע על כך שחלק מהאוכלוסייה היהודית נמשך למנעמי העולם הרומי, בניגוד לדעת הרבנים? או שמא בתאטרון זה הוצגו הצגות 'כשרות למהדרין' – ואולי אף ניתנו שעורי תורה ברבים – כפי שמוכר גם בימינו כאשר אלפי חרדים מתכנסים באצטדיון ביד אליהו על מנת לשמוע את דבר רבני הדור?! הנה חידה נוספת שפתרונה מחכה לגילויים נוספים.

מושבי אבן בתאטרון

נמשיך ללכת דרומה מהתאטרון. משמאלנו (ממזרח) – האמפיתאטרון החדש שהוקם על גבי סוללת עפר ודשא (בלי לפגוע בעתיקות הקבורות באדמה שמתחתיו). המבנה, כמו גם השער הרומי שנראה בהמשך – הם חלק מהפארק הארכאולוגי טבריה על שם עוזר ברקוביץ ('ברקו'). בהמשך הדרך דרומה נעבור מימיננו קיר גבוה שנחשף ב־1990 רק מצדו החיצוני, ושתוארך לתקופה המוסלמית הקדומה. דרומית־מערבית ממנו, ובמפלס גבוה יותר, בולט קיר איתן נוסף: זהו קיר תמך לאמת המיים העירונית של טבריה (המכונה 'אמת ברניקי'; על מקור השם ותולדות הנסיכה ברניקי נספר בהגיענו אל פסגת ההר הקרוי על שמה) שהובילה מי שתייה ממעינות נחל יבנאל ממרחק של 13 ק"מ לעבר טבריה הקדומה. צעדים אחדים נוספים דרומה יביאו אותנו לעבר ערוץ לא עמוק של נחל אכזב ובו ממצאים מרשימים ביותר של שער העיר.

הפארק הארכאולוגי של טבריה הוא אתר מורשת עולמית של אונסק"ו.

שער ללא חומה
שער העיר מהתקופה הרומית

כאן, ממש מתחתינו ליד הערוץ, גילתה משלחת החפירות של גדעון פרסטר בשנת 1973 את אחד האלמנטים המרשימים בטבריה הקדומה – שער העיר מן המאה הראשונה שבה נוסדה העיר על ידי הורדוס אנטיפס. השטח נתכסה עם השנים לחלוטין בסחף אך נחפר בשנית בשנים האחרונות והוא גלוי עתה מחדש במלוא פארו.

לפני שנחצה את הגשר העובר מעל שטח החפירות וממערבו לעבר חזית השער הרומי, כדאי לרדת בגרם המדרגות המוריד אותנו אל מפלס הקרדו הקדום, הוא גם מפלס הרחוב בימי ייסוד העיר במאה הראשונה לסה"נ. אך יש לדעת, כי רחוב זה שימש משך מאות רבות בשנים. המבנים הגלויים משני צדי הרחוב (ובעיקר אלה החשופים מימין לנו, כלומר ממערב לו) הם שרידי מבנים מן התקופה המוסלמית הקדומה – כשהרחוב עדיין פעל; והראיה לכך, חדי העין יגלו שעל פני אחת מאבני הרחוב נחרתה כתובת בערבית, 'ביסמאללה' (כלומר 'בשם אלה'). מכאן, במפלס החיים המקורי של המאות הראשונות לסה"נ, ניתן להתרשם גם מצדו הפנימי של השער הרומי, במקום שממנו מתחיל הקרדו להתקדם צפונה לכיוון התאטרון ומרכז העיר. כדי לקבל את תמונת השער במלואה, אנו נעלה חזרה אל גשר העץ ונקיף את השטח ממערב, לעבר התצפית היפה שנבנתה מדרום. תוך כדי עבודות העפר שנעשו על מנת להסדיר את ניקוז השטח ולשמור על השער כדי שלא יכוסה שוב בסחף, נתגלו שרידים מרשימים של מערכת ניקוז קדומה ומקורית שנבנתה על ידי מהנדסי טבריה הקדומים בשלבים שונים, כדי לשמור על כניסת העיר משיטפונות הרסניים. את השרידים האלה ניתן לראות במבט מזרחה מן הגשר לכיוון הערוץ, והם כוללים שרידי קמרונות רומיים וגם גשר קדום שהוביל לעבר שער העיר בתקופה העבאסית (המאות שמינית-תשיעית). מסתבר, אם כן, שההיסטוריה לעולם חוזרת – וכך למדו משמרי רשות העתיקות של היום, ובראשם אבנר הילמן שניצח על מלאכת השימור באזור זה, מניסיון קדמונינו.

השער, החבוק על ידי שני מגדלים עגולים שנבנו משני צדי פתחו, עמד בעת הקמתו בודד ולא שולב בתוך חומה; החומה שנחשפה ממזרח וממערב לשער היא חומה ביזנטית, המתוארכת למאה השישית, כלומר כחמש מאות שנה לאחר הקמת השער עצמו! שער זה, שנזכר בתלמוד מספר פעמים בשם 'פילי דטבריה', סימל את גבולה הדרומי של העיר במשך מאות בשנים, וממנו מתחיל תוואי הקרדו צפונה. בשער זה ישבו ועסקו חכמי טבריה כמו רבי יוחנן, ריש לקיש ורבי ינאי בדברי תורה, ובמקום זה, על פי התלמוד, עברו ארונות של מתים שהועלו מחוץ לארץ לטבריה על מנת להיקבר

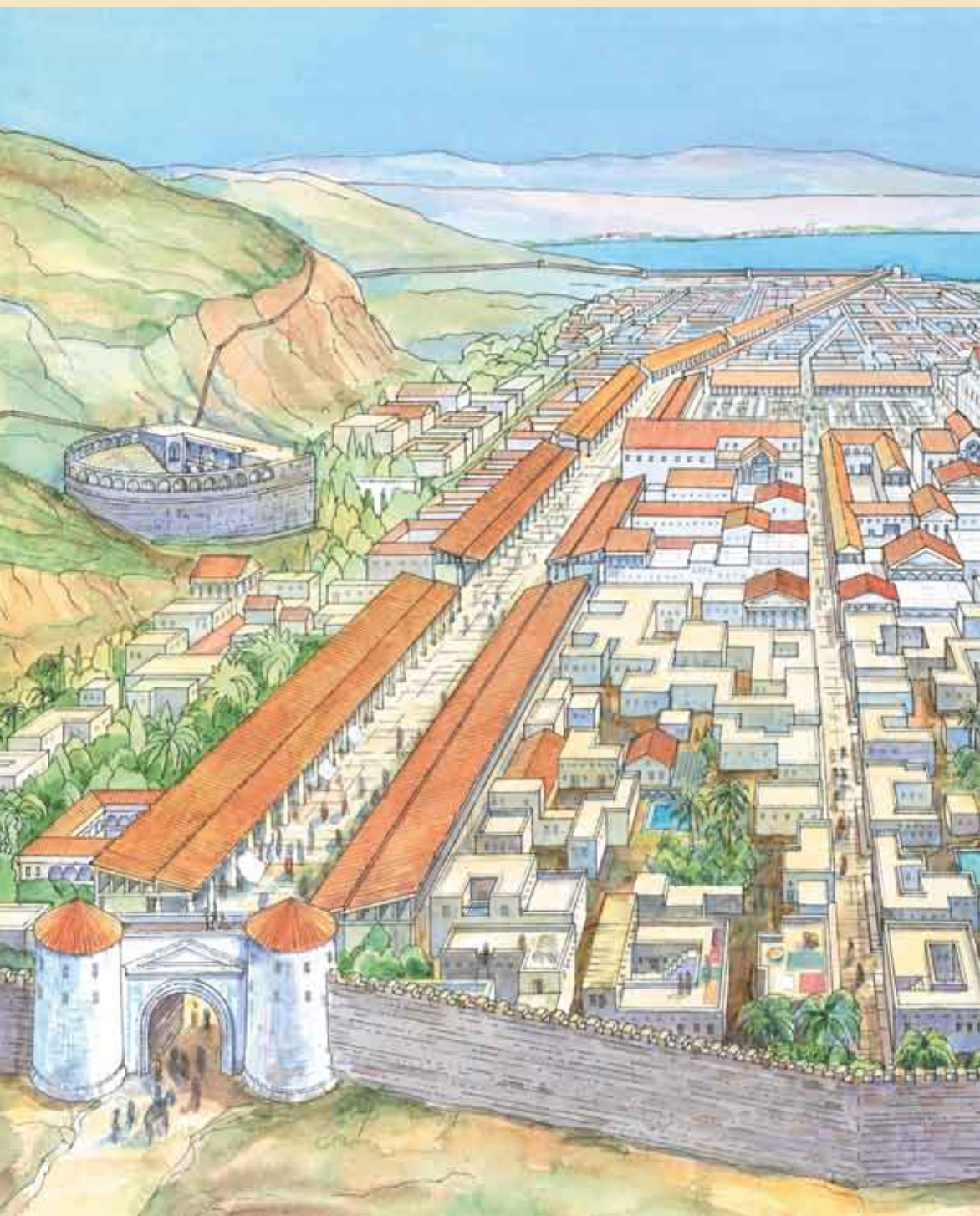
בית השער הרומי

שחזור טבריה בתקופה הרומית על פי יזהר הירשפלד

POROTSKY

בתחומה (מדרש תנחומא, יחי ו קז ע"ב-קח ע"א; תנחומא, שופטים י; מדרש הגדול בראשית כה, ח, עמ' תכ-תכא). בעזרת דימוי השער הזה תיאר את גובהו העצום של עוג מלך הבשן ('אם היה יושב על פילי של טבריה היו רגליו מגיעות לארץ...') [דברים רבה כט, עמ' 33]; ובשער זה, כנראה, קבע ר' יוסי בן קסמא לתלמידיו בזמן שהיו מטיילים בטבריה: 'הרי השער הזה – יבנה ויפול יבנה ויפול, ואין מספיקין לבנותו עד שבן דוד בא...' (תנחומא, וישלח, פג ע"ב; מאוחר יותר מסורת זו עברה ו'התקבעה' בשער של בית הכנסת העתיק של מירון...).

מרחבת התצפית נמשיך בשביל המרוצף מזרחה, לאורך החומה הביזנטית ולעבר מגרש החניה החדש שנבנה בכניסה לפארק הארכאולוגי. מכאן נמשיך דרומה, לאורך כביש 90, לעבר תחום העיר הסמוכה לטבריה מדרום – הלא היא חמת טבריה.

אנו נכנסים לתחומה של חמת, העיר הסמוכה לטבריה מדרום שנבלעה לתוכה, כנראה בתקופה המוסלמית הקדומה אם כי כבר חז"ל מציינים ש'עכשו בני טבריא ובני חמתה חזרו להיות עיר אחת' (תוספתא, עירובין ה, ב). מימינו מלון הולידיי אין (על סיפור החפירות שם ראו מסלול: 'זמשם עתידים להיגאל'). בהמשך אנו עוברים את בנייני המרחצאות של חמי טבריה: משמאלנו (ממזרח לכביש) 'חמי טבריה הצעירה', המודרניים ומימינו (ממערב) – המרחצאות הישנים, ובמרכזם בולטת כיפתו הלבנה של בית המרחץ העות'מאני הישן. המרחצאות הישנים סגורים היום לקהל.

אחרי מבני המרחצאות, מימינו, הכניסה לגן הלאומי חמת. לאחר שנסדיר את התשלום בכניסה נבקש דפדפת המציגה את תכנית האתר וחלקיו השונים.

בגן לאומי חמת טבריה שלש אטרקציות עיקריות: בית המרחץ העות'מאני (שבאגפו הדרומי מצויים משרדי הגן), בית הכנסת העתיק על פסיפסיו המרהיבים, ו'ארובות' נביעות המים החמים, המעלות אדים וריח גופרית ממעמקי האדמה (על פי האגדה – מגיהנום עצמו). בתחומי הגן גם מרחבי דשא, פינות צל אחדות ומקומות (לא רבים) למנוחה ואכילה קלה. קודם נבקר בבית המרחץ העות'מאני; בניין זה נעזב לפני שנים רבות, אך שופץ בשנים האחרונות בידי רשות הגנים הלאומיים. בתוכו ניתן לעמוד בעזרת שלטי הסבר על חלקיו ועל מעלותיו של בית המרחץ העות'מאני, ויש בו גם תצוגות קטנות של ממצא עתיק מהאזור. מכאן נצא אל הנקודה הרחוקה הדרומית שבגן, בחלקו הנמוך המזרחי הקרוב לכביש – שם ניתן להתרשם מנביעת מים חמים הפורצת אל פני הקרקע, וזורמת מתחת לשרידי מבנה קדום, אולי חלק מבית מרחץ של וילה פרטית מן התקופה הרומית או הביזנטית ששרד את שיני הזמן. לאחר מכן נפנה אל לב האתר, הוא בית הכנסת של חמת בראש מדרון הגן, שבשנות השישים של המאה שעברה חשף משה דותן מטעם אגף (כיום רשות) העתיקות.

גילוי זה ריגש רבים, בעיקר בשל ההשתמרות הנפלאה של הפסיפסים שנתגלו בו ובשל תוכנם המיוחד, כפי שנתאר בהמשך.

נעלה אל עבר בית הכנסת, ובל נשכח שבעת העתיקה רוב שטח הגן היה בנוי בצפיפות, מלבד השטח שממזרח לבית הכנסת, בחזיתו, ששימש רחבה פנויה מבתים. יש להניח שמבנה בית הכנסת היה אלמנט ארכיטקטוני בולט בנוף העירוני. ניעזר בשלט הניצב לפני הבניין ובדפדפת ההסבר הניתנת בכניסה לגן על מנת להבין את תולדות הבניין ושלביו השונים, ונעלה אל רחבת התצפית שממנה ניתן לצפות אל תוך הבניין, תוך כדי ניצול הצל שמעניקה התקרה שהוצבה על גביו. קירות הבניין לא השתמרו לגובה רב, אך נותרו מספיק שרידים המאפשרים לשער ולחשב את מתארו ומידותיו בשלבי השונים. נראה, שבית הכנסת בשלבו הקדום ביותר נבנה במחצית הראשונה של המאה השלישית כמבנה רבוע, עם שלושה טורי עמודים שחילקו אותו לארבעה מרחבים

בית הכנסת של סוורוס גן לאומי חמת טבריה

דגם של בית המרחץ בחמת טבריה

(חלוקה זו שונה מרוב בתי הכנסת האחרים המוכרים לנו). קירותיו עוטרו בקישוטים ובכתובות (ששרידיהם נמצאו במפולת הבניין), ורצפתו כוסתה בפסיפסים צבעוניים ולוחות אבן. בית הכנסת נפגע ברעידת האדמה של שנת 306, אך לאחריה שיפצו את הבניין, הונחה בו רצפת פסיפס חדשה (ששרידיה נראים לפנינו) וגם במה חדשה נבנתה

ליד קירו הדרומי הפונה לירושלים. בניין זה התקיים כמה דורות עד שגם הוא נחרב בסוף המאה הרביעית או בראשית המאה החמישית לסה"נ. דומה, שהכניסה לבניין זה בשלבים אלה הייתה ממזרח, אולי כפי שמוזכר בהלכה התנאית: 'אין פותחין פתחי בתי כנסיות אלא למזרח' (תוספתא, מגילה ג, כב); מעניין לציין שרוב בתי הכנסת בגליל הכניסות הן דווקא מן הדרום או מן הצפון. ברצפת הפסיפס של בית הכנסת מופיעות כתובות אחדות המפורטות בתצלום המצורף.

בסיטרה המרכזית של אולם התפילה, שטיח מרהיב עם הפסיפס המרכזי של בית הכנסת, הפונה לכיוון צפון. בחלקו העליון של הפסיפס ארון קודש (שימו לב לפרוכת הארון המגולגלת וקשורה) ולצדיו מנורות, לולבים, אתרוגים ומחתות קטורות; בחלקו המרכזי – גלגל

מזלות; ובחלקו התחתון כתובות הקדשה ביוונית ובצדיהן אריות הפונים זה לעומת זה. גלגל המזלות, שהוא הקדום מסוגו שנתגלה בארץ, מקיף את דמותו של הליוס אל השמש הפגני הנישא במרכבה ועוטה גלימת ארגמן קיסרית, לראשו כתר, סביבו הילה קורנת, והוא אחוז ביד שמאל בכדור העולם. סמלי המזלות מקיפים אותו, ולידם שמותיהם בעברית (שימו לב במיוחד למילה 'דלי' שנכתבה, אולי בטעות בכתב ראי) וכן דמויות שכל אחת תואמת עונה אחרת של השנה.

וכמובן, מאליה זועקת מתוך הפסיפס הדומם השאלה, מה עושות כאן – בבית כנסת – דמויותיהם של הליוס הפגני, של המזלות ושל עונות השנה (הלא כל כך צנועות), לצדם של עיטורים יהודיים מובהקים 'כשרים למהדרין' כמו המנורות וארון הקודש? האם לא חששו מפני איסורי 'עבודת עכו"ם' ('עובדי כוכבים ומזלות') ולא תעשה לך כל פסל וכל תמונה? והרי בית הכנסת נבנה בטבריה היהודית בשיאה של תקופת התלמוד! רבים התחבטו בשאלה זו (העולה גם בבתי כנסת אחרים שנתגלו בארץ, אם כי כאן המקרה הוא מן הדוגמאות הבוטות ביותר), ונעשו ניסיונות רבים לתרץ סוגיה קשה זו. דומה, שקיימת הסכמה רחבה בין החוקרים שבאי בית כנסת זה בוודאי לא קשרו בדמויות כאן שום עניין פגני, ולכל היותר ראו בהם עניין אומנותי בלבד (למרות שגם לכך מתנגדת ההלכה האורתודוקסית). יש הטוענים כי האיסור של 'לא תעשה לך כל פסל וכל תמונה' מתייחס רק לעיצוב תלת־ממדי בתבליט או בפסל ולא בפסיפס שהוא דו־ממדי וכן הלאה. אחת ההצעות החדשניות ביותר רואה בפסיפס זה הנצחה של אירוע חשוב שהתרחש באמצע המאה הרביעית: פרסום הלוח היהודי הקבוע בקרב העם, ולפיכך גלגל המזלות מסמל את הלוח ומחזוריותו בחיי היהודים. מכל מקום, ניתן לשער שלפחות בתקופה מסוימת, במחצית הראשונה של המאה הרביעית, הרשו לעצמם פרנסי בית הכנסת להזמין ולהניח פסיפס אומנותי באיכות גבוהה, בסגנון שרווח ברחבי האימפריה הרומית, וחכמי טבריה – המזכירים בדיניהם ציורי קירות ופסיפסים – אינם מוחים בידם, כלומר, אינם מסכימים אך גם אינם גוזרים כנגדם, אולי בשל המציאות שבה לא חששו מפני השימוש בדמויות שפעם סימלו עבודה זרה. לא פחות חשובה היא העובדה שבשלבים אחרים של קיום הבניין כנראה שלא היו פסיפסים עם דמויות כאלה, ואולי נמנעו מכך בכוונה תחילה (רמז לכך מצוי בעובדה שבשלב מאוחר יותר

קטע מפסיפס הרצפה של בית הכנסת של חמת

בפסיפסים נזכרים פעמיים סוורוס ויולוס שהיו דמויות ידועות בקהילה. הם אינם חכמים הנזכרים במקורות התלמודיים ותפקידם וזהותם המדויקת אינם ידועים. דבר קיומם נודע רק הודות לתגלית הארכאולוגית. יש הסוברים שאלה היו פקידים חשובים בחצר הנשיא, ויש הטוענים שהם היו מומחים לאסטרונומיה ('ירחנאים') שמילאו תפקיד חשוב בקביעת הלוח היהודי האסטרונומי ופרסומו שהתרחש סביב אמצע המאה הרביעית לסה"נ בתקופת הנשיא הלל השני בטבריה.

רצפת פסיפס חמת טבריה

ארון קודש, מנורות, לולבים, אתרוגים ומחתות קטורת

'יזכר לטוב ולברכה
פרופוטורוס ה"מיזטרוס",
שעשה את הסטיו הזה
של המקום הקדוש.
ברכה עליו. אמן. שלום.'

'סוורוס החניך של הנשיאים
המהוללים השלים.
ברכה עליו ועל יולוס הפרנס'.
'יהי שלום על כל מי שעושה
צדקה במקום הקדוש
הזה ושעתיד לעשות צדקה,
תהי לו הברכה,
אמן אמן סלה ולי אמן'.

מאכסימוס בקיימו את נדרו עשה,
יחיה נא
אבודימוס בקיימו את נדרו עשה
זואילוס בקיימו את נדרו עשה,
יחיה נא
יולוס הפרנס השלים את כל העבודה
קאליניקוס בקיימו את נדרו, עשה,
יחיה נא
האורטאסיס בקיימו את נדרו עשה,
יחיה נא
סוורוס החניך של הנשיאים
המהוללים עשה, תבא עליו ברכה,
אמן
[פלוגי] בקיימו את נדרו עשה,
יחיה נא

תקופת טבת

מזל דגים

מזל דלי

מזל גדי

מזל עקרב

מזל מאזנים

תקופת תשרי

חמת טבריה

תקופת ניסן

מזל טלה

מזל שור

מזל תאומים

הליוס - אל השמש,
אוחז בכדור העולם

מזל אריה

מזל בתולה

תקופת תמוז

גלגל המזלות

בנו בבית הכנסת קיר שפגע בפסיפס). ייתכן שהדבר מעיד על התגברות השפעתם של החכמים בתקופות מסוימות. גם בימינו אנו עדים לכך שיש תקופות שבהן גוברת השפעת הרבנים, ונגזרות מכך התנהגויות ופרשנויות מחמירות יותר.

תגלית בית הכנסת של חמת מאפשרת לנו הצצה נדירה אל עולמם הרוחני המורכב של יהודי טבריה בתקופת התלמוד.

לאחר חורבן בית הכנסת של סוורוס (כפי שהוא מכונה בעולם המחקר על שם אחד האישים הנזכרים בכתובות הפסיפס), נבנה מחדש בית הכנסת במאה החמישית במתכונת של בסיליקה, הוא הוגדל מאד ובקירו הדרומי הותקנה גומחת תפילה גדולה. בית כנסת זה המשיך להתקיים בשינויים אחדים גם בתקופה המוסלמית הקדומה ושולב במכלול בנייה גדול שכלל חצר גדולה וחנויות ממערב, ליד רחוב שהוביל לשער העיר בחומה הדרומית הסמוכה לאתר (ניתן לבקר במכלול זה ובשער, בשטח שממערב ומדרום-מערב לבית הכנסת).

לאחר הביקור בבית הכנסת וסביבתו אפשר לשלב ביקור בקבר רבי מאיר בעל הנס (ראו מסלול 'ומשם עתידים להיגאל').

מהגן הלאומי חמת נחזור למכונית ונפנה שמאלה (מערבה) בכביש העולה לקבר רחל. נפנה שמאלה לרחוב הרב טולידאנו ונמשיך עד לפיתול האחרון ברחוב. כאן לא נפנה ימינה אלא נמשיך ישר בדרך עפר. הנסיעה בדרך קשה לאוטובוסים. בעונת הגשמים היא גם קשה לכלי רכב פרטיים. בדרך יתכן שנשמע קולות ירי הבאים ממטווח סמוך.

בסוף העלייה המתפתלת נגיע לרחבת חניה, למרגלות הפסגה המערבית של ההר שעליה בולטים לעין מגדלי החומה הביזנטית. כאן נחנה את הרכב, אליו נחזור בתום הסיור.

טבריה הקדומה כללה בתוכה, לפחות בחלק מתקופות קיומה, את ההר המזדקר ממערב – הר ברניקי שעליו אנו עומדים. במערות שבמדרון (שבהן שלושים מערות טבעיות), ששימשו בעבר גם למגורי בני אדם, נתגלו שרידים קדומים שראשיתם עוד בתקופות הכלקוליתית (המחצית הראשונה של אלף הרביעי לפסה"נ) והברונזה הקדומה 1ב (לקראת סוף האלף הרביעי וראשית האלף השלישי לפסה"נ). חרסים מתקופות אלה נמצאו על ההר למעלה ולעתים גם מתחת לשכבות טבריה הרומית שלמרגלותינו. כמו כן נחשפו שרידי מבנים מתקופת הברונזה הקדומה 1ב בחפירות הצלה של רשות העתיקות בתחומי חמת טבריה ומדרום לה. באחת המערות נתגלה גם חותם ארמי מתקופת הבית הראשון, שהוא הממצא היחיד מתקופה זו שנתגלה עד כה בתחומי טבריה הרומית. אך עיקר ענייננו הוא בשרידים המרשימים שנחשפו בשנות התשעים של המאה העשרים על פסגות ההר, גילויים שהיו בגדר הפתעה גדולה.

האתר נמצא על שתי פסגות, המערבית שעליה אנו נמצאים והמזרחית שאליה נרד עוד מעט.

הנסיכה היהודיה שכמעט נישאה לטיטוס הר ברניקי

בדיקת פחמן 14 היא שיטת תיארוך מדעית של חומרים אורגניים (חומרים המכילים פחמן, כגון עץ עצמות וכו') על ידי בדיקת היחס שבין כמות הפחמן 14 הרדיואקטיבי לבין כמות הפחמן 12 היציב הנמצאים בתוכו. בדרך כלל השיטה יכולה לתארך עצמים שגילם עד כ־ 40,000 שנה, אך בתנאים מסוימים ניתן לתארך עצמים קדומים יותר.

כאן בפסגת הגבעה המערבית שיא גובהה של טבריה הקדומה, 7 מ' מעל פני הים (כ־ 200 מ' מעל פני הכנרת). אנו רואים קטע מרשים של חומת העיר מן התקופות הביזנטית והמוסלמית הקדומה, המטפס לעברנו מחוף הים ובו שני מגדלים מרשימים, המגנים על הגבעה ממערב. מכאן ממשיכה החומה לכיוון מזרח, לעבר מכלול הכנסייה הנראה יפה למרגלותינו; משם יורד תוואי החומה בתלילות צפונה לעבר שכונת גאולים שדרכה עלינו לכאן (שם חשופים קטעים אחדים מעל פני השטח) ומשם וממשיך, על פי המשוער, לעבר חוף הים. קטע מתוואי זה נחשף כנראה, בחפירות שנערכו בזמן הקמתו של מלון נהר הירדן (כיום מלון גולדן טוליפ) הנראה מכאן. אורך החומה הוא, כ־ 2.8 ק"מ (!), מהארוכות שבין חומות ערי ארץ ישראל בעת העתיקה. קטעים מן החומה השתמרו לגובה של 6 מ' אך גובהה המקורי הגיע, כנראה, לכדי 8-10 מ' ויותר. יזהר הירשפלד העריך, שהחומה נבנתה בזמנו של הקיסר יוסטיניאנוס במאה השישית, כפי שמעיד פרופוקיוס, היסטוריון החצר של הקיסר. הערכה זו קיבלה חיזוק מבדיקות **פחמן 14** שנעשו על פיסות עץ שנלקחו מיסודות החומה בקצה הדרומי-מערבי של החומה בחוף הים.

לשם מה טיפסה חומת העיר עד לכאן בתקופה הביזנטית? התשובה התקבלה בעקבות החפירות שנערכו באתר: התברר שבאזור זה הוקם, במאה השישית, מתחם נוצרי גדול, ששירת עולי רגל רבים שבאו בדרךם מהגליל התחתון לכנרת. על הגבעה המערבית שעליה אנו עומדים הוקם מנזר, ובגבעה המזרחית הנמוכה – כנסייה מפוארת, שכנראה הנציחה את זכרו של ישו ופעולותיו בכנרת. היום ניתן עוד להבחין אך בקושי בשרידי המנזר: בית בד סמוך למגדל הצפוני שבחומה (ממנו נשארו באתר אגן הריסוק, המוכר בספרות הפופולרית גם בשם 'ים', ומצע הכבישה של הזיתים), שרידי מגורי הנזירים (ממזרח לבית הבד), שרידי בית הארחה צמוד לחומה (מצדו המזרחי של המגדל הדרומי שבחומה) ובתוכו קטעי פסיפס מרהיבים (רובם הוצאו מהאתר לשם שימורם), בור מים רבוע וחלל תת-קרקעי גדול ששימש, כנראה, לאחסון (בדרום השטח).

עתה נרד בשביל מזרחה, לעבר הכנסייה. בעת שנרד בשביל נבחין בשער מבוצר בחומה שנחשף מימין ולפניו רחבה מעוגלת שבצדה ספסל בנוי מאבנים מסותתות היטב; כל אלה מעידים על רמה גבוהה של תכנון ואדריכלות.

במשך שנים רבות ועד ל־1990 משך התל שהזדקר כאן את עיניהם של חוקרי הארץ, שסברו שכאן טמונים שרידי ארמונו של הורדוס אנטיפס מייסד טבריה. אך מנין שמו של ההר, שנקרא על שם הנסיכה החשמונאית **ברניקי** (שמה המלא: יוליה ברניקי), אחותו של המלך אגריפס השני ונינתו של הורדוס הגדול?

למען האמת, אין ברניקי מוזכרת כלל במקורות ההיסטוריים בהקשר לטבריה ונראה כי נקשרה לאתר זה בעקבות אגדות שרווחו בקרב העם בתקופות מאוחרות על ארמון 'בת הקיסר' או 'בת המלך' שעמד, כביכול, כאן בראש ההר. שמו הערבי של האתר – קצר בנת אל־מלך (כלומר, מצודת בת המלך) – גם הוא מעיד על מסורת זו, המתועדת לפחות מן המאה השש עשרה בידי הנוסע היהודי רבי משה באסולה. מסורת זו ודומותיה הן אולי שהובילו את יהודי העיר לחפש אחר 'מלכה' יהודיה ראויה לתואר, וכך בחרו, כנראה, בברניקי.

ותיקי המטיילים זוכרים אולי כי עם תום חשיפת הכנסייה בראשית שנות התשעים, עמלו רשות העתיקות, משרד התיירות ועיריית טבריה על שימור ושחזור הבניין, ומראהו היה מרשים ביותר אך בשנת 1996 נפגע האתר קשות על ידי אלמונים, ומאז טרם הוחזר האתר לקדמותו..

ניכנס אל החצר (האטריום) דרך הפתח שבקיר הדרומי. בולט במקום בור המים הגדול, שהיה מקורה בעבר על ידי רצפת החצר. משום שאין בראש הגבעה מעיין טבעי הזרזימו

ברניקי הייתה אחת הדמויות היותר מרתקות בהיסטוריה של העם היהודי; יש המכנים אותה 'קליאופטרה היהודייה'. היא נולדה בשנת 28 לסה"נ, גדלה ברומא, נישאה בצעירותה פעמיים (בעלה השני היה מלך כלקיס) ומבעלה השלישי (מלך קיליקיה) התגרשה סביב שנת 65 לסה"נ, והיא כבר בת 37. זמן קצר אחר כך התרחשה תפנית בחייה – היא פגשה את טיטוס הצעיר (בן 25) שהגיע לארץ ישראל עם אביו אספסיאנוס, על מנת לדכא את מרידות היהודים. אגריפס השני ואחותו ברניקי שהיו

בוני הכנסייה לבור זה מי גשמים שזרמו לכאן מרחוק או נאספו לכאן באמצעות תעלות מגג הבניין.. בטרם נכנסו המים לבור הגדול הם הוזרמו דרך בור שיקוע הנראה מעבר לקיר, מדרום-מערב למאגר. בבור שקעו הלכלוך והזהומה (ומכאן השם בור שיקוע) ורק המים הנקיים נכנסו לבור הגדול. מסביב לבור הגדול נחשף שטיח פסיפס נאה, שהיה מעוטר בדגם של עיגולים-עיגולים ומסביבו רצועה היקפית של עליקיסוס. שרידים אלו נראים בקושי בעקבות הפגיעה באתר ב־1996. נשים לב, שצמוד לאטריום ממערב נבנתה החומה הביזנטית של העיר, אשר העניקה הגנה למכלול מצד זה. החומה והאטריום שייכים לשלב המקורי של הבניין – מן המחצית הראשונה של המאה השישית.

מן האטריום ניכנס מזרחה אל אולם התפילה (הנרתקס) המבואה הצרה שבין האטריום לאולם התפילה בכנסיות ביזנטיות – אינו ניכר כיום אך הוא היה קיים בכנסייה המקורית). לפנינו אולם תפילה מרווח, המחולק כמו רוב הבניינים הציבוריים של אותה תקופה לשלושה מרחבים (סיטראות) על ידי שני טורי עמודים, ובקצותיהם הפונים למזרח – שלושה אפסיסים. טורי העמודים מורכבים מעמודים קצרים הניצבים בזוגות, שעליהם ניצבו קשתות. בין זוגות העמודים נבנו קירות מלאים; זהו סגנון בנייה השונה מן הבנייה הציבורית-כנסייתית הביזנטית המוכרת ממקומות אחרים. בחלקו המזרחי של האולם המרכזי ניכרים שרידיו של מבנה מלבני פנימי קטן נוסף, כנראה קפלה (אולם תפילה סטן); ליד הכניסה לאולם במערב, מחוץ לפינתו הדרומית-מערבית, נוסף לו חדר עם קירות עבים, אולי מגדל פעמונים. מבנהו הלא שיגרתי של בניין הכנסייה היה לאחת ההפתעות של החפירה. ההסבר ליחודיות המבנה נעוץ בתולדותיו: מתברר שאולם התפילה של הכנסייה המקורית שהייתה כאן, מן התקופה הביזנטית, נחרב ברעידת האדמה של שנת 749. בתקופה המוסלמית העבאסית (במאות התשיעית-העשירית) נבנה על שרידיו אולם התפילה שלפנינו, שמתכונתו הכללית דומה אך יחד עם זאת הוכנסו בו שינויים, המשקפים את סגנון הבנייה של **התקופה העבאסית**: זוגות עמודים קצרים, קשתות לאורך האולם, קירות פנימיים וכו'. זו אחת הכנסיות היחידות ששרדו בארץ מתקופה זו, והיא דומה בסגנונה למסגדים שהתקיימו באותה תקופה בעיראק ובאירן!

במחנה הרומי בשעותיו הקשות של העם היהודי. טיטוס התאהב בברניקי היפה העשירה והחכמה ולאחר החורבן היא שבה לרומא כפילגשו. השמועות רווחו כי טיטוס עומד לשאתה לאישה אך בשל התנגדותם של אזרחי רומא, שחששו מ'יהודו' של השלטון והשתלטות המזרח על האימפריה הרומית המערבית (בדומה להתנגדות שהייתה להם בזמנו לנישואי אנטוניוס וקליאופטרה מלכת מצרים) לא יצא הדבר לפועל. בסופו של דבר חזרה ברניקי לארץ לבית אחיה, כנראה לפניאס (בניאס) בירתו, ומאז איננו יודעים מה עלה בגורלה

במזרח האולם, מוקד הכנסייה, מקום הבמה והמזבח, שעוצב כבר בתקופה הביזנטית והמשיך לשמש גם בתקופה המוסלמית הקדומה. כאן, בתוך מרחב האפסיס המרכזי, חיכתה לחופרים הפתעה נוספת: אבן גדולה מבזלת (משקלה 478 ק"ג!) דמוית עוגן, עם חור גדול דו-חרוטי במרכזה, שהייתה מונחת מתחת לרצפה שעליה הייתה הבמה, ליד שרידי שולחן המזבח. אבן זו הנראית עדיין בשטח הייתה, ללא ספק, חפץ מקודש שהובא לכאן בשל משמעותו הדתית, לדעת הירשפלד סימלה האבן את העוגן שבו השתמש ישו במסעות השיט שלו בכנרת – ועל כן כינה את הכנסייה כולה 'כנסיית

מימין: דלת אבן בכנסייה בהר ברניקי. משמאל: מבט כללי אל הכנסייה

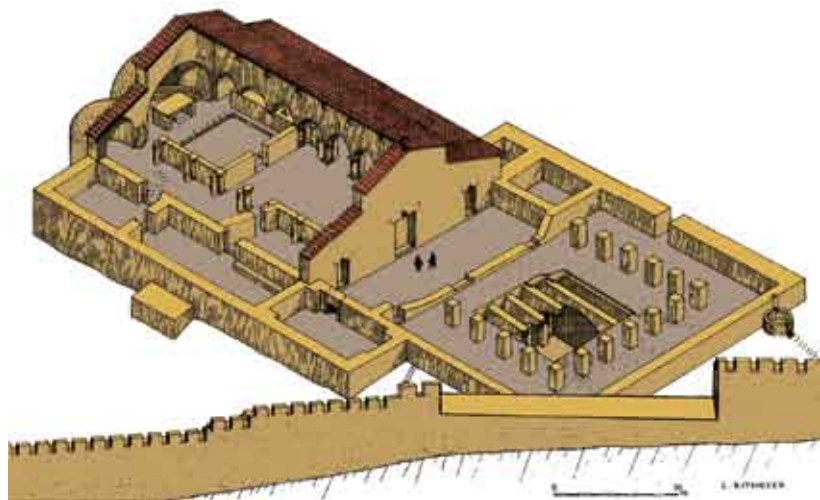
התקופה העבאסית
מתחילה בשנת 750 עם עלייתה של שושלת בית עבאס שמרכז שלטונה היה בעיראק (שם ייסדו העבאסים את בירתם – בגדד). שושלת זו שלטה על ארץ ישראל, פחות או יותר באופן רצוף, עד שנת 969, אז השתלטה על האזור שושלת שיעית-פטימית שמרכזה במצרים.

העוגן' (שם שאינו מופיע במקורות הקדומים). מעניין הדבר, שאבנים דומות נתגלו בעבר באזור חופי הכנרת בהקשרים קדומים בהרבה – למשל, בשער העיר בית ירח מתקופת הברונזה הקדומה – ומקובל לראות בהן חפצי פולחן שסגדו להן תושבי הסביבה באותה תקופה קדומה (מפאת גודלן וכובדן לא ייתכן ששימשו כעוגנים בפועל); במחקר הן מכונות 'שפיפונים', על שם הכינוי שהעניק להן על דרך הלצון הארכאולוג פסח בר־אדון, מחופרי בית ירח. בר־אדון נתן שם זה לאבני הפולחן הגדולות – שהיו חידתיות בעיניו – משום שנזכר כי בילדותו ב'חדר' התקשה להבין את המילה החידתית 'שפיפון'... האם ייתכן שהאבן הייתה מונחת באתר עוד מתקופת הברונזה הקדומה? בסקר שערך כותב שורות אלו בהר ברניקי אכן נתגלו חרסים מתקופה זו (וליתר דיוק, מתקופת הברונזה הקדומה 1ב, סוף האלף הרביעי-ראשית האלף השלישי לפסה"נ) וחרסים דומים נתגלו על הסלע הטבעי בעת חפירת האתר. ייתכן, אם כן, שבוני הכנסייה הביזנטית גילו את האבן בהר זה, קידשו אותה, וקישרו אותה בדרך כלשהי לפעילותו של ישו באזור הכנרת.

הכנסייה המשיכה לפעול מאות בשנים. במאה האחת עשרה (התקופה הפטימית) ובמאה השתים עשרה (התקופה הצלבנית) עוטרו קירות הכנסייה בפרסקאות (ציורים צבעוניים שצוירו על טיח לח) ששבריהם נמצאו בעיי מפולת הבניין; שבר אחד, שזמנו כנראה המאה האחת עשרה ושנמצא גנוז מתחת לבמה ליד אבן 'העוגן', מראה ציור של פני קדוש נוצרי, אחד מהיחידים מתקופה זו שנתגלה בארץ. הצלבנים הוסיפו לקירותיו החיצוניים של המבנה קירות תמך מסיביים. במקורות הצלבניים נזכרת 'כנסיית סנט ג'ורג מעל טבריה', ונראה שהכוונה לכנסייה זו. בסופו של דבר ניטשה הכנסייה, כנראה לאחר כיבושה המוסלמי של טבריה בחמישה ביולי 1187, בעקבות קרב ח'רן.

לאחר התקופה הצלבנית ישבו במתחם הכנסייה תושבים ארעיים, אך גם הם לבסוף נטשוהו ואטאט הפך המקום לגל חורבות אשר כוסה בעיי מפולת ועפר.

תם ביקורנו בכנסייה. מומלץ לצאת ממנה מצפון, ולרדת למדרגה נמוכה יותר למקום שממנו ניתן לצפות על שרידי העיר הרומית שמתחתינו; אחר כך, כדי לחזור לרכב, נעלה חזרה לכנסייה ונחזור לחניית הרכב בדרך העפר שנפרצה לאורך החומה הביזנטית. ניסע חזרה לשכונת גאולים בדרך שבה באנו. נציין, שניתן לרדת ברגל לאורך החומה הביזנטית עד לשער הרומי שדרכו עוברת החומה; בעתיד, מתוכננת גם הכשרת שביל הליכה לאורך השביל הקדום שירד מההר דרך מצוקי ומערות המדרון המזרחי של ההר עד לאזור התאטרון.

שחזור הכנסייה בהר ברניקי על פי לין ריטמאייר

לקריאה נוספת

- ע' אבישר (עורך), ספר טבריה, עיר כינרת ויישובה בראי הדורות, ירושלים 1973.
- י'צ אלאב, אתרים, מוסדות וחיי יומיום בטבריה בתקופת התלמוד, מטוב טבריה, 10 (1995).
- ג' ביגר וא' שילר (עורכים), טבריה וסביבתה (אריאל, 54-53), ירושלים 1988.
- י' הירשפלד, טבריה בתקופת המשנה והתלמוד – לקט מקורות, טבריה 2008.
- י' הירשפלד (עורך), טבריה – מייסודה עד הכיבוש המוסלמי (עידן, 11), ירושלים 1988.
- י' הירשפלד וג' פרסטר, 'טבריה', א' שטרן (עורך), האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, כרך 2, ירושלים 1992, עמ' 570-561.
- ש' קליין, ספר הישוב, א, ירושלים תשל"ח.

K. Cytryn-Silverman, 'The Umayyad Mosque of Tiberias', *Muqarnas*, 26 (2009), pp. 37-61

Y. Stepansky, 'Tiberias', E. Stern (ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in The Holy Land*, 5 (Supplementary Volume), Jerusalem 2008, pp. 2048-2053